

מזהים צמחים על פי משאלות לב

הבוטנאים נזקקים לשירה לעתים נדירות ונואשות. שיא הפיוט במגדיר לצמחי א"י נשמר להערה על אדמונית החורש "הפרחים גדולים מאד ויפים" (אייג, זהרי ופיינברון 1952:52). עתים נדמה שיובש הלשון כמוהו כסגולה לדיוק מדעי; וכה נבהלו הבוטנאים מהחריגה הפיוטית עד שבהוצאה הבאה של המגדיר מאת זהרי נשמטה ההערה. המשוררים לעומת זאת מתייחסים לעתים במישרין למלאכת הבוטניקה ועמה הגדרת צמחים.

"אַרְבֵּעָה שׁוֹחָחוּ עַל הָאֵרֶן. אֶחָד הַגְּדִיר אוֹתוֹ לְפִי הַסּוּג, הַמִּין וְהַזֶּן. אֶחָד עֵמַד עַל מְגֻרְעוֹתָיו בְּתַעֲשִׂית הַקְּרָשִׁים. אֶחָד צִטֵּט שִׁירִים עַל אֶרְנִים בְּכָל מִינֵי שְׁפּוֹת. אֶחָד הִכָּה שִׁרְשׁ, הוֹשִׁיט עֲנָפִים וְרִשְׁרֵשׁ."
(דן פגיס/שיחה; שירים אחרונים ע"מ 54).

האורן הופך בשיחה זו, מהתייחסות מופשטת של מעמדו הבוטני לישות ממשית המשקפת נקודות התייחסות שונות למציאות. הבוטנאי העוסק בארגון העובדות קבע את מעמדו של האורן בהיררכיה של המיון עד לרמת זן שזו רמת הדיוק הקרובה ביותר למעמדו של פרט בודד. איש התועלת (נגר, אמון, קבלן) עומד על הסגולות הפיזיות הנוטלות מהאורן את כל סגולותיו פרט לתועלת המיידית. חובב השירה משוטט בשדות הפיוט ותוהה על שגריריו של האורן בתחום הפואטיקה ובהיבט הנרחב ביותר – שפות שונות. והאיש - אורן חי את החיים האמיתיים שנועדו לעץ ומכה שורש. בעוד האחרים, משוחחים מדברים ומצטטים בלשון בני האדם, האורן מרשרש כדרך הצמחים להביע את עצמם.

בדודונה (Dodona) שבאפירוס, צפון יוון היה עץ אלון כבד ימים ונשוא פנים בן מאות שנים שהיה קדוש לזאוס. הכהנים ששרתו את האלון הקדוש נהגו לפרש את מסריו של זאוס באמצעות רשרוש העלים שנחשב כקול האלים. רשרוש ענפיו, בצירוף משק כנפי היונים, נחשבו כאותות שפורשו על ידי הכהנים כנבואות החורצות גורלות אדם. טקסים אלו נמשכו מאות בשנים והאלון המיוחד הזה זכה למקום כבוד בכותל המזרח של המיתולוגיה היוונית. (Simoons 1998: 275-276).

בקרב עמים רבים נחשבו רשרושי הענפים כאות ממעל לבני האנוש אשר למטה וכך גם אצלנו. " וַיִּשְׂאֵל דָּוִד בַּיהוָה, וַיֹּאמֶר לֹא תַעֲלֶה; הִסֵּב, אֶל-אַחֲרֵיהֶם, וּבֹאֲתָ לָהֶם, מִמּוֹל בְּכָאִים. וַיְהִי בִשְׁמֵעַךְ (כְּשִׁמְעַךְ) אֶת-קוֹל עֲצֶדָה, בְּרֵאשֵׁי הַבְּכָאִים--אֲזַ תַּחֲרֹץ: כִּי אֲזַ, יֵצֵא יְהוָה לְפָנֶיךָ, לְהַכּוֹת, בְּמַחְנֶה פְּלִשְׁתִּים". (שמואל ב', ה'; כ"ג - כ"ד).

¹ פרופסור אמוץ דפני, מלמד באוניברסיטת חיפה. בוטנאי ומשורר. פרסם ספרי שירה "היום הארוך ביותר" (2008) ו"לדבר אביב" (2009). הרשימה לקוחה מתוך כתב היד של ספרו "החצב זוכר מועדיו – מבט בוטני על השירה הישראלית".

בין הפרשנים אין ויכוח על הרשרוש שנשמע בין ענפי השיח והמחלוקת היא רק אודות זהותם של הבכאים וכיום נוטים לחשוב שהמדובר באלת המסטיק ה"בוכה" בדמעות שרף כאשר פוצעים את ענפיה. (פליקס, 1957: 102).

עץ האשל נחשב, ע"י ערביי הארץ, כעץ קדוש מאחר ורשרוש ענפיו כמוהו כצליל המפורש "אללה...אללה...אללה..." ולכן אין לעקור עץ זה. (Baldensperger, 1893).

כך, רואים, באומות שונות ששפת העצים אחת היא, רשרוש הענפים והעלים. הבוטנאי חתם את דברו בקביעת הזן, הנגר אמן עמד במדויק על המגרעות, המשורר הפליג בשירי אורנים והעץ-איש מקשר בין עולם המציאות החי - מכה שרשים כלפי מטה ומדבר בשפת הצמחים היחידה המקשרת אדם לאלוהיו.

בְּבֶקֶר הַלְכְנוּ בְּשִׁבְלֵי יַעַר מוֹצְלִים,
מְזֵהִים צְמָחִים לֹא עַל-פִּי הַמַּגְדִּיר אֶלָּא
עַל-פִּי מְשֹׁאֲלוֹת הַלֵּב.
שֶׁרֶף הָאֲרָנִים סָגַר עָלֵינוּ מִסְבִּיב
וְהָיָה זֶה שְׁבִי מְרָצוֹן,
כְּמוֹ פֶּעַם, בְּהָרֵי יְרוּשָׁלַיִם,
שֶׁם לֹא נִדְדַת מְעוֹדָךְ...

אָבֵל בְּלִילָה טַפֵּף
גִּישָׁם זֶר שֶׁל קִיץ,
כְּמוֹ אֲגַג הַהוֹלֵךְ לְקִרְאֵת מוֹתוֹ,

מְעַדְנוֹת.

(משה דור/מעדנות; אהבה ושאר פורענויות, ע"מ 49).

משה דור מבחין בשירו, בין שתי דרכים למיון צמחים, זאת החד-ערכית על פי מגדיר הצמחים וזו על פי משאלות הלב. מגדיר צמחים טוב מצטיין בכך שההגדרה היא חד משמעית. נצפה להגדרה אחת וברורה לצמח הנתון בידינו על סמך תכונות הצמח פרחים, עלים ופירות. כל מי שעסק אי פעם בהגדרות צמחים מכיר את הרגשת התסכול כאשר קיימות בידינו כמה אפשרויות ויצר המציצנות הבוטנית אינו בא על סיפוקו. לא אגזים אם אומר שהגדרת צמחים אינה שעתה היפה של הבוטניקה...

משאלת הלב מקנה לצמחים את ההגדרה אשר אנחנו רוצים לתת להם כחלק מהווייתנו וניסיונו האישי. בעוד

נדמה שקבלנו חרות מלאה כחפץ לבנו, מגביל אותנו המשורר לתחום המוגדר של יער האורנים הסוגר עלינו מסביב ואינו משאיר לנו הרבה אפשרויות. משאלות הלב האישיות של שבי מרצון מתייחסות לשבויים עצמם כאשר זהות הצמח ברורה ותוחמת את בני האדם בעוד שבדרך כלל, תוחמים הבריות את הצמחים.

הבית השני מרחיק אותנו מעולם הצמחים לעולם הבריות, אל הסוף הבלתי נמנע של אותה אהבה. סופו של אגג היה "וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל, הֲגִישׁוּ אֵלַי אֶת-אֲגַג מֶלֶךְ עַמְלֵק, וַיִּלֶךְ אֵלָיו, אֲגַג מְעַדְנָת; וַיֹּאמֶר אֲגַג, אֲכֹן סָר מֵר-הַמּוֹת. וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל--כִּי־אֲשֶׁר שִׁפְלָה נָשִׁים חֲרָבָךְ, כִּן-תִּשְׁפַל מְנַשִּׁים אִמְךָ; וַיִּשְׁסֹף שְׁמוּאֵל אֶת-אֲגַג לִפְנֵי יְהוָה, בְּגִלְגָל" (שמואל א', ט"ו, ל"ב - ל"ג). ומעיר המפרש "מעדנת - שני פרושים סתומים למלה זו, אסור במעדנות, בקשרים כלומר בכבלים או מעודן, מקשט דרך גאוה." (פירוש הרטום על פי קאסוטו).

וכך נשאר לנו כתב חידה אודות סופה של אותה אהבת-יער האורנים בכבלים או בקישוטים אך גורלה נחרץ.

שמשון מלצר דן ארוכות ביחס של בני האדם לפרחים בשירו "לילך" ופה ושם מלגלג על חוקרי הצמחים המחטטים בקרבי הצמחים ומתעלמים מבשורתם.

יְדַעַת יָפָה שְׁאִינְנֵי חוֹקֵר
בְּתוֹרַת הַצְּמָחִים,
וְגַם לֹא אוֹכֵל לְצַעְרֵי הַתְּפָאֵר
בְּבִקְיאוֹת בְּפְרָחִים.

...
הוא נער – לומד בתוך כל למודיו
את תורת הצמחים;
כֵּשֶׁם שְׁחוּטָף הַפְּרָפֵר, הַחֲגָב –
הוא קוטף הפרחים,

חֹתֵךְ בְּאֶזְמֶל, סוֹפֵר וּמוֹנֶה,
מְצִיר וְרוֹשֵׁם,
סוֹדֵר מְשֻׁפְּחוֹת וּקְבוּצוֹת - וְנִהְיֶה
מְצִיור וּמְשֵׁם;

אֶפְלוּ הַבְּדִיל וְהַגְּדִיר וְלָמַד,
צִיּוּנוֹ מְצִין, -
אִם יָד חִבְרָה לֹא נִגְעָה בּוֹ בְּלֹאט
עוֹד פְּרָחוֹ לֹא חוֹנֵן.

...

(שמשון מלצר/לילך; עשרה שיערים ק"ז - קי"ג).

השיר כולו עוסק בחשיבות הפרחים במחזור חיי האדם, ומספר את כל אשר אנחנו מנסים להביע בפרחים כחלק משפת אנוש שלא תאמר במילים.

שְׁלֹשׁ פְּעָמִים מְזַקְקִין לְאָדָם
הַפְּרָחִים לְקֶבֶל:
נִשָּׂא לוֹ אִשָּׁה; בָּא לוֹ בֶּן לְעוֹלָם;
כִּשְׁהוּא מִתְאַבֵּל.

שְׁלֹשׁ פְּעָמִים וְשְׁלֹשׁ פְּעָמִים –
הֵם פְּרָקֵי כָּל סְפוּר;
אֲשֶׁרֵי לֹא קֶבֶל עוֹד אֶת כָּל הַפְּרָחִים,
סְפוּרוֹ לֹא גָמור.

הקטע על לימודי תורת הצמחים כאילו נלקח מוועדת ההוראה של מוסד חינוכי המנסה לאתר מדוע הבוטניקה הולכת ונדחקת לשוליים גם אם נהנים מעצם ההגדרה – זאת מפאת הניתוק מהמציאות. האמת השחוקה היא שעצם לימוד ההגדרה והדגש על האזמל, המשפחות והקבוצות, נועל את השער לגן הפרחים האמיתי – השדה על כל אשר בו. לא אחטא בשפתי אם אציין שרבים הורחקו מעולם הפרחים באמצעות מגדיר הצמחים מאחר והיו מי שסברו ששמות הצמחים חשובים יותר מצמחיותם-אישיותם כחלק ממחזור חייו אנחנו.

בספר אודות תרבות הפרחים בחיי האדם מציין המחבר שפרט לשבטים באפריקה (והבדואים אצלנו) אין עם שהפרחים אינם אבן בתרבותו – בסמלים, בלשון, בפולחן, באסתטיקה ובחיי יום יום שאינם עצם הקיום הפיזי. (Goody 1993: 3-27). ומדוע כי נרחיק את חובבי הפרחים אם נגביל את עצמנו כמו ה"אחד הגדיר אותו לפי הסוג, המין והזן", כמאמר דן פגיס. צמחים הם חלק מנופי מולדת, ציוני דרך במפת מושגי התרבות ואפילו מרכיבי מלים ומשפטים בשפת הפרחים האנושית הבאה להחליף את הבעת הרגשות המילולית הישירה כאשר שפתינו נאלמות והמילים נעלמות.